
ŽIVJELE MALE RAZLIKE!

SLOBODAN ŠNAJDER

Sredinom osamdesetih našao sam se u avionu između L.A. i New Yorka, sjedeći s jednim Amerikancem irskoga podrijetla koji je sigurno više volio whiskey od zemljopisa. Kad je čuo da sam iz Jugoslavije – a tada smo svi mi rođeni u Jugoslaviji još bili iz Jugoslavije – razvedrio se, potegnuo još jedan dobar gutljaj i rekao – ni pet ni šest: “How nice! Ja sam bio vrlo blizu. Bio sam u Dubrovniku!”

Rečenica bi u današnje doba bila na mjestu. Dubrovnik je uistinu danas “vrlo blizu” onoga što je ostalo od Jugoslavije. Zbog te pak blizine, u jednom trenutku 1991. gotovo da od njega nije ništa ostalo. Srčani Montegrini spustili su se s okolnih brda na Grad, što se tijekom povijesti opetovalo mnogi put. Njihov se predsjednik nedavno ispričao zbog ovoga izleta. Danas bi se moglo pomisliti da nisu znali kamo idu ni gdje su se našli. Kao ni moj Irac, koji mi je, u po leta, kazao još i ovo: “Znate, ja imam jednog prijatelja pilota koji mi se zakleo da nema nikakvih fizikalnih razloga da se avion drži u zraku!” A ipak ga je davne 1985. ponio do Dubrovnika. Htio je sada biti ljubazan, sigurno ne vidovit. No godine 1985. ta rečenica mojega Irca, – da je bio blizu – koji je uza sve patio i od straha od letenja, zvučala je, no kako? Baš kao kakva zgodna anegdota, zgodna za prepričavanje. Irac s bocom whiskeya, izgubljen i sam u svijetu, no koji zna da je bio blizu nečega. Bilo mu je dobro u Dubrovniku, to mi je potvrdio. Pretpostavljam da nikada nije čuo za Rebeccu West koja je, mnogo prije njega, odvažno krstarila dubrovačkom okolicom. Ona, dakako, iako je mnogo toga pogrešno ocijenila i procijenila, ne bi bila učinila takvu grešku. Rebecca West znala je gdje je to bila, znala je da je to nigdje te se u to nigdje zaljubila. Ljubav prema krajevima, predjelima, pa i državama i njihovoj povijesti zna biti slijepa, baš kao i ljubav između ljudi. No takva je i mržnja.

Mojemu se Ircu u Dubrovniku dopalo. Prenosim vam ovu malu žanr-sličicu iz života na kraju mile-

nija: Bože moj, ljudi lete, iako nema nikakvih razloga da lete, opijaju se visinama, daljinama i drugim opijatima, u kakve spadaju i iznenadne provale sljepila, u vidu zaljubljanja u ovaj ili onaj kraj, povijest, zemlju, ali i provale u vidu mržnje. Prenose ih kao vreće, a oni jedva znaju kamo. Da bi se osjećali dobro, to nije ni potrebno. Važno je samo da ih se nekamo prenese. Tehnika prenosi ljudska tijela na velike udaljenosti, a da ljudi pri tom jedva znaju kamo i zašto. Rebecca West, naprotiv, još je pješaćila u priličnoj mjeri. Kao i Ernst Jünger na otoku Korčuli. Pretpostavljam, i Hermann Bahr, duž dalmatinske obale. Njihove skice, putopisi, pa i knjige dokumentiraju njihovo doba, i njih njemu. Moj Irac nije dakako ništa ostavio, osim nešto dolara u Duty-free za whiskey.

Sjetio sam se ovog događaja iz američkog zrakoplova cijelo jedno desetljeće kasnije. Američki novinar zatražio je intervju za svoje novine. Novine su tako ugledne da ih, dakako, nije bilo moguće odbiti.

No ja sam u tom trenutku bio u Avignonu, u Francuskoj. Novinar je sjedio u Zagrebu gdje je planirao susresti se sa mnom. Kad je čuo da sam u Avignonu, prekinuo je nakratko razgovor, zamolivši tajnicu koja ga je pratila da pogleda u kompjutoru najlogičniju vezu Zagreb-Avignon. Nažalost, neka osobito logična veza između gradova papinskoga sužanjstva i anti-papa te mojega Zagreba, koji je pape uvijek adorirao, ne postoji. Postoji nelogična, prema tome, vrlo skupa.

Na svaki se način mora ići rutom Napoleonovih armija; te su armije nekoć davno na našim prostorima zasnovale jednu državu-provinciju koju su na rimski način prozvali Ili-

rijom i koju su bolje nadgledali od Rimljana. Ta je država prestajala baš nekako nadomak Zagreba. Kad se američki novinar vratio u razgovor, bio je već u stanju opisati na koji će način doći u Avignon. Pita sam ga, naviknut na koje-kakve stiske sa sredstvima: "A troškovi?" "Gospodine Šnajder", kazao mi je novinar, "prvo, ja sam novinar *Washington Posta*. Drugo, ja sam trenutačno u Evropi!"

I eto, odmah mi se vrati u sjećanje moj prepadnuti Irac: on je bio u Dubrovniku, bio je, kako je mislio, blizu neke zemlje koja se zvala Jugoslavija, no bio je, uza sve, gotovo siguran – tako da bi se kladio sa svakim tko bi na to pristao – da je u Evropi.

Za uglednog i uspješnog američkog novinara to je imalo značiti nešto maleno i pregledno, što je lako proputovati. Za Irca nešto slično, koji je, leteći sa mnom, i hoteći sa mnom podijeliti svoj strah, kao što je dijelio svoj whiskey, u tom trenutku zažalio što, kad je već bio u tom Dubrovniku, nije skoknuo i do Jugoslavije.

Da se odmah razumijemo: uopće mi nije nakana rugati se američkoj ignoranciji, odnosno činjenici da moj Irac nije bio osobito verziran u zemljopisu. Koliko američkih saveznih država vi možete nabrojiti? I što je još gore, da me naglo probude oda sna, bih li ja sam danas znao u kojoj sam to državi? Mene optužuju za različite vrste nostalgije. To bi moglo značiti, iako će možda zvučati neobično, i neku vrstu pospane uzrujanosti: da, naime, tu i tamo ne znaš gdje si i ne živiš li možda u nekom drugom dobu. U novijoj hrvatskoj povijesti nikada nije manjkalo onih koji su bili osobito budni protiv ove vrste nostalgičnih atituda. Štoviše, oni su u toj nostalgiji znali vidjeti glavnu opasnost za svo-

ju budnost. Uzalud smo ja i meni slični objašnjavali da se kod nas ne radi toliko o nekom žalu za prošlošću, koliko za nekim stanjem kojeg nikad uistinu nije bilo, ali koje se ipak bilo obećalo. Dok to objasniš, znao si se naći na cesti, naime nigdje; svakako ne baš u Dubrovniku.

No iako bi se mnogi u mojoj zemlji – ili da kažem – našim zemljama, znali naći u nebranom grožđu kad bi ih se prenulo iza sna i presrelo pitanjem: gdje vi to danas živite? – svi bismo mi, što ne bi zaniijekali ni američki novinar niti pak moj prilično već “nadudlani” Irac, odmah nekako znali da to gdje jesmo, bili mi sad budni ili zaspali, ima biti Evropa. Za novinara, dakle, zemlja u kojoj je lako iz bilo koje njezine točke doseći bilo koju drugu njezinu točku. Za Irca pak zemlja u kojoj imade jedan fantastičan grad od kamena, a taj je grad negdje blizu Jugoslavije. A za nas? Budne ili zaspale, na primjer, u Zagrebu? U Sarajevu? Beogradu? Evropa? Mnoštvenost njezinih duša? Ali – Evropa?

Amerikanci o tome ne moraju misliti, no za nas to je pojam, pa i realitet koji – razgraničuje. Evropa, to na našim prostorima već uvijek znači *sustav utvrda* protiv onoga što Evropa nije; mi se osjećamo stisnuti na rubu koja stisnutost dramtizira činjenicu pripadanja Evropi na koju smo – to je dio naše tradicije – mi nekako posebno osjetljivi. Jednom se to zove Vojna krajina – taj sanitarni kordon (otud: Kordun), između čega? – drugi put su to neki drugi toponimi, najčešće rijeke kako su upisane u lice krajolika. Mi imamo mnoštvo verzija jedne vrste Linije Maginot. Što ta linija razdvaja? Ta linija razdvaja Evropu i Aziju, i na nesreću, ona udara baš po sredini ovoga prostora. Vječiti se problem raznoliko maskirao: jednom je to

vjerski raskol, drugi put se radi o obrani od Mongola i Turaka (Azije), bizantinizma, bogumilske hereze, komunizma: sve su to različite praefiguracije Velike Shizme. Naše su elite, s izuzetkom komunističke kod koje se radi o nekoj vrsti potiskivanja, u to uvijek vjerovali. U nekim pravilnim vremenskim razmacima njima je uspijevalo pokrenuti i respektivne narode istim tim “ideološkim punjenjem”. Granica se doduše pomicala prema real-političkim potrebama, no u tim potrebama baš i nije bilo mnogo realnoga. Politika je na našim prostorima već uvijek prije bila umjetnost – nemogućega.

Kad, dakle, onako kao što je Rebecca West krstarila jugoslavenskim zemljama, putujem u smislu dijakronije, kroz njihovu povijest, uvijek me na neki skurilni način “razveseli” činjenica da se u opisima bitaka javljaju uvijek isti toponimi. Mračno veselje može izazvati uvid da su skele na Moravi kod Niša jednako tako brinule križare prije gotovo tisuću godina kao što su mostovi preko iste rijeke brinuli planere NATO-ovih zračnih udara. Valja čitati austro-ugarske vojne komunique pa vidjeti da se izvješća o najžešćim bitkama i najvećim stradanjima “pozadinaca” poklapaju s onima iz posljednjeg rata u Bosni. Što se sve poklapa u izvješćima koja upravo ovih dana u Hrvatskoj izlaze na danje svjetlo, uz opći muk i užas, a koja se odnose na zbivanja u hrvatskim pozadinama u posljednjem ratu, s izvješćima za iste toponime u Drugom svjetskom ratu, strah me je i sjetiti se. Čini se, uistinu, da bi se radilo o nečem ukletom. Kao da se na ovom području, koje se sada tako drastično u sebi podijelio, već više od tisuću godina vodi jedan jedini rat, a u svojim pojavnostima, ponajviše onaj koji je opisivao jedan Grimmshausen u *Simpli-*

cissimusu. Jezik njemačkog žurnalizma, da li već u komuniquejima Monarhije, skovao je za ovu ukletost ovaj izraz: Prokleta zemlja Balkan!

To je grozno, ali nije neobjašnjivo. Ako se uistinu radi o različitim prefiguracijama Huntingtonova "sukoba civilizacija" (to je, uzgred, vrlo omiljena lektira mnogih hrvatskom *ancien régimeu* pridruženih intelektualaca), dakle, ako se radi o golemom srazu golemih tektonskih kulturoloških ploča, i što je još gore, velikih monoteizama, onda je jasno da se pri tome moraju oslobađati ogromne količine energije koje jednostavno pometu iverje ljudskog materijala. Onda se sve čini opravdanim, razumljivim, onda je sve dopušteno. Ako se u našim stražnjim dvorištima brani Evropa, onda se prigovori što je – tu i tamo – zgaženo ovo ili ljudsko pravo, čine sitničavima. Evropa je vrijednost koju je vrijedno braniti. Pogotovo od Azije. Bivša je vlast u Hrvatskoj vodila (i dobila) svoje barokne ratove. Barokna skrama prokletstva pukla je, jednom zauvijek.

Nažalost, mnogo toga u ovom računu naprosto "ne štima". Barokna skrama prokletstva jest doduše "pukla", no to je zato što nije – realiter – nikada nije ni bilo. Našim se respektivnim elitama dogodila neke vrsti korisnog priviđenja. Sukob civilizacija – kao sukob Evrope i Azije – koji bi poput neke sinklinale dijelio ovaj "prokleti prostor" jednako je tako malo uvjerljiv izgovor za klanje kao što je odluka Jalte između Churchilla i Staljina – odluka za podjelu *fifty-fifty*, bila slabo poduprta realitetima "na terenu". Krećemo se, međutim, na terenu krupnih ideoloških obmana kojima su se posve banalni nacionalizmi opremali (godinama, desetljećima) za svoje "barokne" ratove. Nemogu-

će je, međutim, na kraju XX stoljeća dobiti jedan "barokni" rat. Jedini rezultat ovih "pobjeda" jest i opet u tome da, kao i nakon Drugog svjetskog rata, gdje god da danas u Bosni i u Hrvatskoj zagrebeš zemlju, proviri ljudska kost. To je sav uspjeh naših tužnih pobjeda.

Naše su elite jednostavno prebrisale činjenicu zajedničkog života svojih naroda u sekularnom društvu, kao i brojne druge činjenice *zajedničke povijesti*, čak i u vidu supripadanja zajedničkoj nesreći. Komunističke elite, pak, propustile su povijesnu šansu pomirenja iznad grobova, uz zalog zajedničkih žrtava. Nitko, naravno, nije bio uistinu zainteresiran da se čestito prebroji ono što se u jamama našlo, a i danas brojni, krupni i vrlo agresivni interesi priječe to isto. Ovdje, nažalost, slutim zalog novih "baroknih" ratova s Azijom, pri čemu ta nesretna Azija počinje gdje se to već prividi, a najčešće već u dvorištu prvog susjeda. Nije samo moj nacvrckani Irac bio nesiguran u pogledu toga da je bio – tako blizu. Mnogi su se kod nas stali opijati mržnjom zbog blizine drugoga, koja je prvo bila jako željena, a onda jako neželjena.

Dakle, zbog blizine Drugoga?

Da, upravo tako. Mnogi na Zapadu misle da se naša inače nesumnjivo evropska duša tako jadno raspala jer je u sebi imala tako krupnih razlika da ih nije više sve mogla obuhvatiti. Tu se podjednako misli i na okvir državnosti, dakle, politički, kao i na onaj kulturni, kulturološki. Mnogima od nas, međutim, sada kada se jedno poglavlje ipak kako tako zaključuje, iako svi troškovi još nisu podmireni, ovo se ne čini istinitom procjenom. Štoviše, čini nam se da stvari ne samo da su stajale drugačije, već da su stajale upravo obratno.

Citirat ću na ovom mjestu Freuda, jedno mjesto o narcizmu, znajući da to mjesto on sam tretira nekako usputno. Pojam narcizma, dakako, jedan je najvažnijih "udesu" one ljudske mašine koju Freud imenuje kao "psihički aparat". Riječ je o zastoju libida, i to teškom, koji se ne može "ukinuti" inače jedino mogućim načinom – a to znači zaposjedanjem nekog drugog objekta (Objektbesetzung). Na razini pojedinca to dovodi do teških psihotičkih poremećaja. I dok je pojam "narcizam" u analizi važan, to se ne može reći i za pojam "narcizma malih razlika". Sam Freud kaže za nj da ta sprega pojmova ne pridonoši nešto osobito pojašnjenju narcizma. No iako nekako zagubljena, od samoga Freuda nerazrađena, nama se učinila više nego važnom. Mi smo u tom izrazu prepoznali nešto od naših nevolja.

39 Dakle, u spisu *Nelagoda u kulturi (Das Unbehagen in der Kultur)* Freud ustvrđuje: "Jednom sam se pozabavio pojavom da se upravo one zajednice koje se nalaze u susjedstvu i u svakom drugom smislu stoje bliske jedna drugoj uzajamno spore i proklinju, tako na primjer, Španjolci i Portugalci, sjeverni i južni Nijemci, Englezi i Škoti, itd. Toj sam pojavi dao ime 'narcizam malih razlika', koje nije neki osobiti doprinos pojašnjenju. U njoj vidim jedno udobno i razmjerno nevino zadovoljenje agresivnog nagona pomoću kojega članovima zajednica biva olakšano zajedničko bivstvovanje... Posvuda raspršen narod Židova u tom si je smislu stekao lijepih zasluga u promicanju kultura naroda-domaćina."

Spis je nastao 1930. godine. Što je s tim zaslugama bilo u Auschwitzu, ne trebam spominjati. Svakako, one nisu baš priznate. Kako je pak kod nas izgledalo "udobno i razmjerno nevino zadovoljavanje agresivnog nago-

na" i opet me je strah i sjetiti se. I jedno i drugo ukazuje, i to baš onda kada se oba primjera promisle zajedno, što zapravo znači "narcizam malih razlika", naravno uz pomoć još nekih okolnosti. Ja vam tvrdim da razlike između Hrvata i Srba, u mentalitetu, kulturi, jeziku, nisu uopće tako velike kao razlike između Prusa i Bavaraca. Tu se kod nas uistinu radi o jednom tužnom piru "narcizma malih razlika", a i pobjede koje su iz toga proizašle sve su Pirove.

No te razlike svakako postoje. Neki u bivšim nomenklaturama najprije su jako htjeli da se one izbrišu. Onda su, ti isti, jako htjeli da se one preko svake mjere napuhaju. Na kraju, htjelo se reći da nisu u sukobu prvi susjedi, koji su se do jučer uzajamno ženili, slavili svoje i tuđe vjerske praznike, ili su se, u goreu slučaju, tek tolerirali, već da su u sukobu – koji podsjeća na onaj "posljednji, odlučni i teški boj" iz "Internacionale" – cijele civilizacije, sveukupne vjerske sljedbe, pa i čitavi kontinenti. Tamo gdje se radilo o banalnom sukobu za vlast, predočenom na terenu u tom trenu jedino razumljivim formulama ratovanja za pašnjake, izvore i žensko roblje, elite su proizvele ideje o vječnom prokletstvu, gotovo o sukobu Abela i Kaina, gotovo o Bibliji spuštenoj na zemlju. Sve su one, te naše elite, imale svoje džihade, svoje hereme, svoje križarske ratove. Sve dok nisu planule skele /mostovi/ na Moravi, na Dunavu.

Sada je zubati mir. "Narcizam malih razlika" protutnjao je preko naših glava. Libidinozno "zaposjedanje objekta" preko plota više nije dopušteno. Ljubav nas samih s nama samima postaje sve dosadnija. A ni svi troškovi još nisu ni izdaleka podmireni. Oni najbolji među nama sada se još samo čude. Kao i moj Irac, bili smo bli-

zu neke zemlje koja se zvala Jugoslavija. Ne pravo u njoj. Kao i moj Irac, bili smo pomalo supijani. Pijanstvo potiče razne agresije. Malim razlikama naređeno je da se povećaju, sve do razmjera kultura, pače kontinenata. Napuhane, one su odjednom prsnule. I sada smo tu gdje jesmo, kao zatečeni, u nekim nepriličnim radnjama, na nepriličnom mjestu. Oni koji se stide, ti su oni najbolji. Ti su još živi.

Bili smo, dakle, u jednoj zemlji, ne znajući da smo u njoj. Svakako, već uvijek, bili smo u Evropi. A ne u barbarskoj Aziji.

Barbarskoj Aziji?

Da, Aziji, punoj čudne opijenosti, orgije puti, razobručenih, mračnih nagona, zemlji barbara koja se sručila na Heladu, a potom, u istom jednom jedinom ratu civilizacija, Istoka i Zapada, i na Hrvatsku, na srčanu Spartu zapadnoga svijeta...

I sve ispočetka, na vjeke vjekova, amen.

Koliko je samo nježnije, koliko suptilnije, ali dosta prije Auschwitza, dosta prije Jasenovca, o Aziji mislio jedan – Thomas Mann. Uostalom, upravo u Austriji, u jednom govoru posvećenom upravo Sigmundu Freudu, u jednom govoru koji je nježna izjava ljubavi za psihoanalizu i ujedno priznanje duga, no i uzajamnih veza analize i pjesništva. I začudo, Evrope i Azije.

Dakle, godine 1936. Thomas Mann čita u Beču: “Što se pak tiče onoga Ja samoga, s njim stvari stoje gotovo dirljivo, tako da pobuđuju brigu. Taj Ja jest jedan maleni, naprijed istureni, osvijetljen i budan djelić onoga ‘Es’ – otprilike kao što je Evropa malena, probuđena provincija goleme Azije.” (Navodim po S. Freud, *Abriss der Psychoanalyse – Das Unbehagen in der Kultur*, Mannov govor ima naslov *Freud i budućnost* i tiskan je na kraju Fischerova izdanja ove knjige, str. 139, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt/Main, 1990.)

40

Taj maleni, naprijed istureni i budan djelić onoga Es!

Nježna slika, da se ono Es, razobručivši nagonske okvire, nije produljilo u – SS. Da se ne radi o Waffen SS, o oružju, dakle, protiv “Azije”!

Nježna slika, međutim, o malenom, osvijetljenom *cockpitu* u glavi jednog golemog dinosaura. Dakle, još vrlo eurocentrična. Nježna, koliko i ohola. Ali vrlo, vrlo daleko od “sukoba civilizacija” i barokne skrame prokletstva!

Riječju: male su razlike mogle ostati kakve jesu – malene, ali poticajne, zanimljive, čak libidinozne. Sad će biti velike, sve veće. Obratno no što bi se moglo pomisliti, baš to znači jedno ogromno osiromašenje. Evropa bez Azije, što je to? Maleni cockpit koji se kotrlja prostorom, onako hladnim, onako nijemim, onako neljudskim, kako je on tako strahovito preplašio jednoga Blaisea Pascala da je ovaj odmah potom potonuo u Boga.

Mi pak, koji se vrtimo u *cockpitu*, hvatamo se boce svojega Irca, koji oduševljen kliče da je bio blizu, a da mu je žao što se nije primakao još i bliže. I čekamo da nas primijeti američki novinar u Evropi. Tako nekog strpljivog kao što je bila Rebecca West više nema.

Pročitano na gradačkoj Akademiji, u sklopu priredaba pod općim naslovom *Mnogostrukost evropske duše* (rujan 2000).